

BEVEZETŐ

VÁLLALATI, PIACI ÉS NEMZETGAZDASÁGI HATÉKONYSÁG

A hatékony vállalathoz hatékony piac is szükséges. Ez az egyik fő üzenete a Vezetéstudomány idei 7–8-as számában közölt tanulmányoknak. A cikkekben többféle nézőpontból vizsgáljuk a piaci és a vállalati hatékonyság feltételeit, befolyásoló tényezőit, s igyekszünk rávilágítani a vállalati, a piaci és a társadalmi hatékonyság kapcsolódásaira is.

A szerzők valamennyien a Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézetében működő Üzletfejlesztési Kutatóközpont (ÜFK) tagjai. A tanulmányok a kutatóközpont közel két éve kezdeményezett tevékenységeibe illeszkednek: a tagok által képviselt közös szakmai alapokra és szemléletmódra építve az üzleti világ működéséről átfogóbb képet adó szemlélet megjelenítéséhez szeretnénk hozzájárulni az oktatásban és a kutatásban is. Szakmai tevékenységünk középpontjában az üzletfejlesztés több szempontú, integrációra törekvő megközelítése áll, mely az üzleti modellek, stratégiák és folyamatok tudatos alakítását célozza az értékteremtés növelése, az üzleti teljesítmény fejlesztése érdekében, a vállalati működésben és a vállalat határain túl.

E gondolkörbe illeszkedik a hatékonyság kérdése is. A hatékonyság az üzleti teljesítmény és az üzletfejlesztés kulcseleme, alakításának kereteit a piaci és a szabályozási környezet is befolyásolja. Ez a gondolat adta az ÜFK „Hatékony piac, hatékony vállalat?” című konferenciájának vezérfonalát 2009 őszén. A konferenciára készült előadások alapjaira építő, az ott felvetett témák bővebb kifejtésével készült tanulmányok többlépcsős lektorálási folyamaton mentek át: szakmai beszélgetések és az egyes cikkekhez készített lektori vélemények figyelembevételével, több műhelyvita eredményeinek felhasználásával születtek meg a most közzétett cikkek.

A piaci és a vállalati hatékonyság problematikáját és kapcsolódását vizsgáló bevezető cikket követően a szerzők különböző szakterületek nézőpontjaiból fogalmazzzák meg problémafelvetéseiket a hatékonyság kapcsán és foglalnak össze kutatási eredményeket. A piaci szereplők, a vállalati döntéshozók nézőpontja és lehetőségei s a piaci és a társadalmi szintű hatások egyaránt górcső alá kerülnek. Megjelennek a piaci (s ezáltal a

társadalmi és a vállalati) hatékonyságot rontó tényezők, például a tisztességtelen piaci magatartás, az adócsalás és kockázatainak kérdése, a beszerzési piacok fejlődése, a közbeszerzések hatékonysági kérdései, a piaci normák sérülése és ennek hatásai, a döntéshozók lehetséges értékvalasztásai, az üzleti modellek alakítása.

A vállalati, a piaci és a nemzetgazdasági hatékonyság kérdése különösen aktuális a gazdasági válság idején, amikor sokan hajlamosak a piac kudarcára hivatkozva több állami beavatkozást, erősebb szabályozást sürgetni. Tanulmányainkban e vissza-visszatérő örök dilemma, a „piac és/vagy szabályozás” kérdése is végigvonul. Megközelítésünk egyértelműen piacpárti, hangsúlyozva ugyanakkor a piac és a szabályozás összhangjának fontosságát. Kelet-Közép-Európa országaiiban a piaci torzulások még hangsúlyosabbá teszik a piac vagy szabályozás dilemmát. A torzulások megjelenhetnek a kifinomult szabályozás hiányában, megnyilvánulhatnak az adócsalás és a korrupció terjedésében is. E piaci torzulások szükségszerűen a piac és a vállalat hatékonysághiányához vezetnek. Könnyen kialakulhat olyan állapot, amelyben már a tisztességes, a jogkövető magatartásnak vannak jelentős kockázatai.

Álláspontunk szerint hatékony piac csak az azt támogató szabályozási környezetben és a piaci szereplők által képviselt, a piaci koordinációt és a tisztességes versenyt támogató üzleti kultúrában működhet. A hatékony piac pedig egyben a hatékony vállalatok és a hatékony társadalom, a hatékony nemzetgazdaság egyik alappillére.

Nem titkolt célunk a szakmai párbeszéd ösztönzése az itt felvetett kérdésekben. Jelen cikkekkel – s a témában tervezett őszi konferenciával és készülő tanulmánykötettel, mely a Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központjának a támogatásával jön létre – szeretnénk hozzájárulni a vállalati, a piaci és a társadalmi (nemzetgazdasági) hatékonyságot befolyásoló tényezők megértéséhez s a hatékonyságot támogató szemléletmód és gyakorlat terjedéséhez.

Reszegi László, az ÜFK igazgatója
Wimmer Ágnes, az ÜFK társigazgatója

RESZEGI László

HATÉKONY PIAC –
HATÉKONY VÁLLALAT?

A hatékony piac ösztönzi, kikényszeríti a hatékonyabb vállalatot. A hatékony adózás növeli a társadalmi jólétet, de gyengíti a piac hatékonyságát, korrigálja az erőforrások elosztását. Az adócsalás és a korrupció rontja a piaci hatékonyságot. Ha az adócsalás megjelenik és jelentőssé válik, akkor a modellszámítások szerint az etikus és az adócsaló vállalat teljesítménye is jó eséllyel romlik. A vállalatok üzleti modelljük változtatásával válaszolhatnak az adócsalás és a korrupció okozta környezeti változásokra. Azonban bármelyik utat is választják, az adócsalás és a korrupció egy adott mértékén túl a vállalati hatékonyság romlásával jár, ráadásul az etikus vállalat ki is szorulhat a piacról. Ettől kezdve a vállalatok értéke csökken, kockázatok nő. Ezzel együtt elvész az iránytű az erőforrások elosztásához, s ez a gazdaság egészének teljesítményromlásához vezet. Nem lesz hatékony az állam, a gazdaság és a vállalat.

Kulcsszavak: hatékony piac, hatékony vállalat, adócsalás

A válság nyomán felerősödtek a piac és az állam szerepével, szerepvállalásával kapcsolatos viták. „A válság a piac kudarca. Kevesebb piac, több állam, erősebb szabályozás, hatékonyabb, nagyobb jogosítványokkal rendelkező ellenőrzés” szlogen áll az egyik oldalon. „A válság a szabályozás kudarca. Több kapitalizmus, több piac, jobban (keret)szabályozó, de kevesebb állam” szlogen áll a másik oldalon. Ez az ellentétes közelítés eddig is jelen volt a közgazdasági gondolkodásban, a különböző irányzatokban, most ezt a politika a közbeszédbe is beemelte. Nyilván az irányzatok mögött van egy értékvalasztási, gazdaságfilozófiai különbség is. A Hayek vagy Keynes vita a mai válságban újra felerősödött. Míg Hayek követői szerint a válságot az állam okozza, addig Keynes filozófiája alapján a válságból kivezető út az állami keresletélénkítésre, a gazdaság stimulálására épül. Ennek a következményeként lehet a piaci önszabályozás kudarcát és ezzel egy időben a szabályozás elégtelenségét, hiányát is megjelölni a problémák okozójaként.

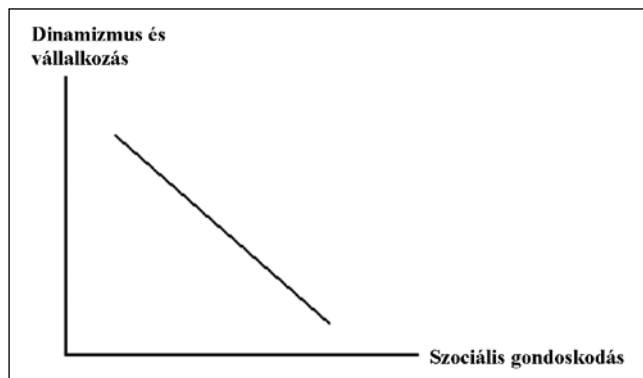
Piac vagy állam?

A következőkben a piaci hatékonyság és a vállalati hatékonyság lehetséges kapcsolatát, kölcsönhatását elemzem, ahol lehet kitekintve a társadalmi hatásokra

is. A piaci kudarcok, a közösséghez kapcsolódó állami funkciók miatt kell az állam és szükséges a piaci koordináció is. A határok, a keretek meghatározása a nagy kérdés: „mennyi piac” kell ahhoz, hogy a piac még egyáltalán működjön, legyen piaci önszabályozás, piaci koordináció? Mennyi szabályozás szükséges a piaci kudarcok elkerüléséhez, mennyi – piacon kívüli preferencia – társadalmi jóléti cél igényel állami szerepvállalást, s ez mennyiben korlátozza a piaci koordináció érvényre jutását?

Ezek a társadalmi dilemmák, de egyben keretek is. E keretek között van átváltás a piac korlátozása és a társadalmi értékvalasztás, a piacon kívüli preferenciák érvényesítése között. Több piac, kevesebb állam és fordítva. Itt van valóságos mozgástér, s ez az átváltás lehet racionális, össze lehet vetni a társadalmi jóléti többletet és a gazdasági áldozatokat. Az átváltásnak azonban vannak határai. Inkább kivételként képzelhető el az a kombináció, hogy egyszerre tudjuk mindkét célfüggvény értékét növelni, vagy az egyik célfüggvény értékét növelni egyébként változatlan feltételek mellett. A tipikus átváltás azonban az, ha az egyik tényező növekedése a célértékben a másik csökkenését hozza magával. Nem lehet a piac hatásaiból és a társadalmi gondoskodásból is csak a pozitív oldalakat választani.

Átváltás – dinamizmus és vállalkozás vs. szociális gondoskodás

Kornai, 2008: 391. o.

Kornai János sematikus ábrája jól jellemzi az átváltás problémáját (lásd 1. ábra). „Az ábrához sokféle magyarázatra lenne itt szükség: hogyan mérjük a tengelyekhez tartozó változókat, tulajdonképpen milyen alakú az átváltási görbe, mi a görbe meredeksége, azaz az „A” tulajdonság egységnyi változásáért mekkora árat kell fizetni a „B” tulajdonság romlása következtében.” (Kornai, 2008: 391. o.) A mérés, az empirikus megfigyelés igen nehéz. Azonban ez a nehézség nem cáfolja az átváltás szükségességét, s azt sem, hogy következményei egyidejűleg megjelennek „A” és „B” tulajdonságban is, mégpedig többnyire ellentétes előjellel.

Az átváltás hosszú távú, generációkon átívelő probléma is egyben. Átváltás létezhet a jelen és a jövő generációja között, a mai és a jövőbeni jólét között, s ez az átváltás érvényesülhet a jelen javára, a jövőbeni potenciál kárára. Ezért is fontos a keretek kérdésének a feszegetése, ezért fontos az, hogy az átváltások mérlegelésében a társadalom mozgásterét explicit módon is megjelenjen.

A piac és az állam bármilyen kombinációja hat az üzleti világra, a vállalatok működésére, az általuk kialakított üzleti modellekre. Ugyanakkor hat az egyénekre, az egyének magatartására, a munkavállalási és az adófizetési hajlandóságára. Az állampolgárok is kialakítják egyéni stratégiájukat, elfogadva, vagy éppen elutasítva azt az egyéni mozgásteret, amelyet az átváltásra vonatkozó társadalmi közmegegyezés közvetít számukra.

Az egyes gazdasági szereplők – vállalatok és állampolgárok – számára adottság a társadalmi értékvalasztás eredménye: a szociális gondoskodás, a humanizmus és az egyenlőség érvényesítésének a társadalmi költsége az adóterhelésben is megjelenik. Az tehát a kérdés, hogy a piac és az állam közötti „munkamegosztás” ho-

1. ábra

gyan hat az elosztáson és piaci koordináción keresztül a gazdasági szereplőkre, s ezen belül is a vállalati szektorra.

Az átváltás mindenképpen áldozattal jár: a gazdasági aktorok, az erőforrások tulajdonosai, az egyének és a vállalatok dinamizmusuk korlátozásaként, fogyasztásuk, növekedési lehetőségeik, jövedelmük csökkenéseként értékelik az átváltást, még akkor is, ha részesei, akár támogatói is a társadalmi közmegegyezésnek, a kialakított humánus szociális gondoskodásnak. Az átváltás végrehajtása mindenképpen bürokratikus szabályozást, államigazgatást és az adórendszer hatékony működtetését feltételezi. Ezek közül az államigazgatás és a szabályozás hivatott arra, hogy hatalmi rendszerén keresztül behajtsa az adókat, amelyeket saját fenntartásán túl az elosztás rendszerében eljuttat a szociális vagy humánus szempontból hátrányos helyzetűeknek, az egyenlőtlenségek mérséklése érdekében.

Az egyének és a vállalkozások szintjén szükség-szerű érdekellentét áll fenn: érdekeiket követve jövedelmeik maximalizálására és az áldozataik, az adóbefizetések minimalizálására törekuszenek. Ennek az érdekellentétnek az okai sokrétűek. Önmagában már az adózás ténye növekedési áldozattal jár, az adóelvonás mértéke és módja hosszú távon befolyásolja a növekedési rátát. Magyarországon is igaz az, hogy az állami jövedelemcentralizáció mértéke negatív kapcsolatban áll a növekedés ütemével. Hazánkban is kimutatható volt, hogy az ún. torzító adók (erőforrásokhoz, jövedelmekhez kötődő adók) mértéke negatívan hat a növekedésre (Erős, 2008). A latens növekedési áldozat állandóan jelen van. Az adómértékek – a jövedelemcentralizáció – explicitté is teszik az érdekellentétet. Az adók nemcsak a növekedési lehetőségeket korlátozzák, hanem befolyásolják a piac hatékonyságát, a vállalatok nemzetközi versenyképességét is. A túlzott jövedelemcentralizáció csökkenti a megtakarítást, de csökkenti a munkavégzési hajlandóságot is, vagyis a piac kevésbé lesz hatékony, egy-egy nemzetgazdaság könnyen lemaradóvá válhat, perifériára szorulhat.

Az állam szakszerűségének hiánya az érdekkonfliktus további okozója lehet. Ez megnyilvánulhat a társadalmi célmeghatározás konfliktusaiban, annak bürokratikus voltában, továbbá a közpénzek elköltésében, a velük elért társadalmi jóléti többletek korlátozottságában, vagy a velük való elégedetlenségben. Ha adottak a célok és a politikai versenyben elfogadottá is tettük azokat, de a megvalósítás rossz minőségű, pazarló és igazságtalan, az könnyen vezethet a keretek szétfeszítéséhez. A rossz megvalósításnak – a drága és alacsony színvonalú egészségügynek vagy oktatásnak, a juttatások „igazságtalannak” ítélt elosztásának – a következ-

ménye az állampolgárok elégedetlensége, ami elvezet az adócsaláshoz, a korrupcióhoz. Ez megváltoztatja a piaci versenyt, a piaci koordináció működését, megváltoztatja a vállalatok viselkedését, a működésük alapjául szolgáló üzleti modelleket.

Hatékony piacok

A mikroökonómia hagyományos gazdasági racionalitáson alapuló profitmaximáló vállalati képe lassan átalakult, differenciálódott, ami részben a piac korlátainak a felismeréséből eredt. Az elméletek fejlődése és a gyakorlati működés miatt új kérdések merültek fel, például fejlődésünk gazdasági fenntarthatósága oldaláról, a vállalat és érintettjei kapcsolatáról, vagy a vállalatok társadalmi felelősségéről. Ezek olyan vitákat, irányzatokat indítottak el, amelyek a „több államot, több szabályozást s kevesebb piacot” jelszót tűzik zászlajukra. Ezek a közelítések azonban – szélsőséges eseteket kivéve – nem tagadják a piaci koordináció létét, hanem párhuzamosan hangsúlyozzák az állami, a bürokratikus és/vagy az etikai koordináció szükségességét (esetleg domináns szerephez helyeznék e koordinációs mechanizmusokat).

A profitmaximáló vállalati kép átalakulása, differenciálódása részben a vállalatok fejlődéséből, működési jellemzőik megváltozásából is ered. Jelentősen megnőtt a vállalati döntések időhorizontja, képességeik kiterjedtek, kibővültek, stratégiájukba hosszú távú, újra- és újratereztett eszközök, fegyverek épültek be. Profitmaximáló céljuk is differenciáltabban jelenik meg: tulajdonosi értéket kívánnak maximalizálni. Értékük a jövőbeli jövedelem, amely csak magas és nehezen fenntartható absztrakciós szinten feleltethető meg a profitmaximálásnak. Ugyanakkor ez a közelítés is építi és fenntartja a hatékony piacok elméletét.

A hatékony piacon a verseny a legjobb gazdaság-szervező erő, a legjobb koordinációs mechanizmus. Ennek alapjait a mikroökonómiában fogalmazták meg. „Ideális körülmények között a kompetitív gazdaság allokációs hatékonyságot ér el.” (Samuelson – Nordhaus, 1987: 697. o.) Ilyenkor lesz az adott termék társadalmi költsége egyenlő a jószág határköltségével, ilyenkor alakul ki az egyensúlyi helyzet, ami igazolja az allokációs hatékonyságot. „Allokációs hatékonyságról beszélünk, amikor nem lehetséges a termelés olyan átszervezése, amely mindenki (...) számára kedvezőbb eredménnyel járna. A hatékonyság viszonyai között tehát az egyik embernek jutó hasznot csak olyan módon növelhetjük, ha valaki másét csökkentjük.” (U. o.: 687. o.) Vagyis ilyen körülmények között egy-egy vállalati döntés megváltoztatása nyomán legfeljebb a jövede-

lem, a haszon átcsoportosítása következik be, de még inkább jellemző lehet az összes haszonnak vagy jövedelemnek a csökkenése.

A hatékony piacok feltételezése nemcsak az árupiacokra, hanem az erőforrások piacára is vonatkozik, s ezen belül kiemelt jelentősége van a pénz- és tőkepiacoknak. A hatékony piac értelmezésének a tőkepiacra történő kiterjesztését megkövetelte a vállalati gazdálkodási időhorizontnak a bővülése, és ennek következtében az erőforrás-allokáció új törvényszerűségeinek, mechanizmusainak a feltárása is. Ez a tőkepiaci elmélet hosszú idő alatt sok kiváló kutató (Modigliani, Williamson, Miller, Merton, Fama és sokan mások) munkálkodása alapján fejlődött ki. Alapvető tankönyvi állítása: „A befektetők versenye ... hatékony tőkepiacot hoz létre. Egy ilyen piacon az árfolyamokba minden új információ gyorsan beépül, és nagyon nehéz tartósan kiugró nyereséghez jutni. Reménykedhetünk ugyan, de hatékony piacon ésszerűen csak akkora hozamra számíthatunk, amely éppen ellensúlyozza a pénz időértékét és a kockázatot.” (Brealey – Myers, 2005: 391. o.) Vannak kételyek, ésszerűen megmagyarázhatatlan tőkepiaci jelenségek, ellentmondások a piac hatékonyságával kapcsolatban (pl. tőkepiaci buborékok), azonban ezek a kutatások eddig még nem rengették meg a hatékony tőkepiac hipotézisét, sokkal inkább a „miért nem hatékony” kérdésre adnak magyarázatot.

A vállalatok teljesítményének tőkepiaci értékelésében a „főáram” véleménye alapján a fundamentális alapok a meghatározóak. A fundamentális alapok a vállalatok erőforrásain alapulnak, azok működtetéséből, követett célrendszerükből, lehetőségeiből és jövőbeni esélyeiből erednek. A vállalat belülről a pénz időértéke és a kockázat alapján értékeli befektetési lehetőségeit. A befektetés időtartamán, a kockázat figyelembevételével maximálja hozamait. Ezt a hozamot értékeli kívülről a fejlett, hatékony tőkepiac a kockázat függvényében. A korrektt értékelés a hatékony piacnak a sajátossága. „A tőkepiac hosszú távú perspektívában inkább követi a vállalatok és a gazdaság fundamentális teljesítményét. Ha eltérések előfordulnak, azok inkább tipikusan egy-egy szektorban jelennek meg és csak néhány évig tartanak. A fundamentumoktól történő eltérések, devianciák előfordulnak akkor, amikor a vállalatok, a befektetők és bankárok figyelmen kívül hagyják a gazdasági törvényszerűségeket alaptételeit, vagy feltételezik, hogy azok már megváltoztak.” (Koller – Goedhart – Wessels, 2005: 5. o.)

Hatékony piac nélkül az ár, s így az egyéni befektetők hozama is véletlenszerű. Nem hatékony piac mellett elvész az iránytű, és a vállalati döntések kritériuma is bizonytalanává válik. „A tőkepiaci teljesítmények meg-

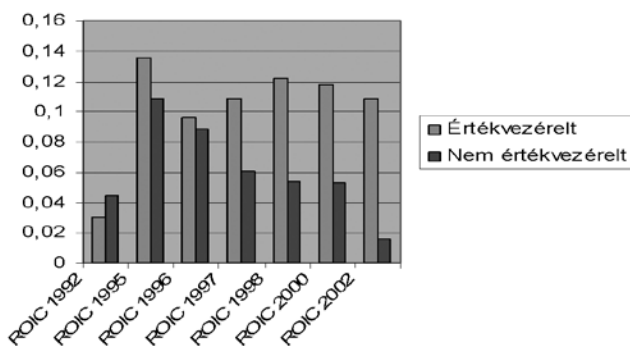
magyarázhatók. A legnagyobb jelentősége annak van, hogy a magyarázatok közvetlenül a reálgazdaságból következnek, az leírható az inflációval, a kamatlábakkal, a GDP növekedésével és a vállalati profitokkal. Ez a viszony, leírás lehet, hogy nem tökéletes, de különböző kutatások azt mutatják, hogy az eltérések attól, amit mi a vállalati fundamentumoknak, vagy a belső, a pénzügyi teljesítményen és kockázaton alapuló értéknek nevezünk, rövid életűek és leggyakrabban meghatározott ipari vagy szolgáltató szektorokra korlátozódnak.” (Koller – Goedhart – Wessels, 2005: 6. o.)

Az elméleti közelítés alapján a piac hosszú távon hatékonyabb, versenyképesebb gazdaságot eredményez. Ez nem jelenti persze a szabályozás szükségességének tagadását. „A szabályozó hatóságoknak fel kell ismerni a tőke hatékonyságának a jelentőségét az életszínvonal és a befektetők pénzügyi hozama között. (...) Ahhoz, hogy fejlődjön a nemzeti termelékenység, a kormányoknak a belépési korlátok és a meglévő vállalatok védelmének lebontásával kell erősíteni a versenyt a termékpiacokon. A szabályozott monopóliumok esetében a szabályozók növelhetik a teljesítménykényszert a menedzsereken, az árszabályozáson és az átláthatóságon keresztül.” (Agrawal et al., 1996: 49–50. o.)

A magántulajdonban lévő vállalatok jellemzője a tulajdonosi értékteremtés céljának követése, mely magatartásukra is kihat. Ez a magyarországi rendszerváltoztatásnál már nagyon hamar kialakult. Ezt bizonyítja egy hazai vizsgálat is. Kazainé (2009) eredményei szerint (lásd 2. ábra) a tulajdonosi értékteremtést célként kitűző vállalkozások hatékonyabbak, mint azok a cégek, amelyek más pénzügyi mutatókat követnek működésük során. Ez az eredmény – annak ellenére, hogy azt számos átmeneti korra jellemző tényező is befolyásolta – igen látványos.

2. ábra

Jövedelmezőség a tulajdonosi értékteremtéshez való viszony szerinti bontásban (1992–2002, 50 vállalatból álló minta alapján)

Kazainé Ónodi, 2009: 167. o.

Mindezen kutatások kiemelik a gazdaság, a vállalatok teljesítménye és a piac hatékony működése közötti kapcsolatot, továbbá a piac erőforrás-allokációs és teljesítményfokozó, ösztönző szerepének a jelentőségét, szerepét a gazdaságok versenyképességében és a társadalmi jólét alakulásában. A modern gazdaságok működését jellemzi a piaci koordináció és a piaci hatékonyság, mely nemcsak az árupiacoké, hanem a tőkepiacoké is. A hatékony tőkepiacok elméletéből egyenesen következik az is, hogy a vállalatok célrendszerének középpontjába a tulajdonosi értékteremtés kerül. A vállalat hatékony piacon csak úgy teremthet tulajdonosi értéket, ha olyan többletértéket hoz létre, amellyel nem csökkenti más érintett jólétét, részesedését a javakból. A tulajdonosi értékteremtés többletérték-teremtésének a forrása az a tőkebefektetés, amely az adott kockázati szint mellett a tőke piaci áránál (hozamvárásánál) nagyobb hozamot termel. Ez a többletérték tipikusan többletet eredményez az érintetteknek is. Nő a foglalkoztatás, az állami adóbevételek, nő a jövedelem. A hatékony piacon a tulajdonosi többletérték maradványjövedelem, a tevékenység, az aktivitás költségei feletti többlet. Hatékony piacon nincs más út az értékteremtésre, mint a többlet realizálását lehetővé tevő befektetés.

Minden piaci anomália (elvértett szabályozás, vagy annak a hiánya), minden deviancia (adócsalás, túlzott adóztatás, monopolista megegyezés, összejátszó piacbefolyásolás) rontja a piac hatékonyságát. Ez jövedelemátcsoportosításban, egyenlőtlenségekben és a növekedési potenciál csökkenésében jelenik meg. Következésképpen a társadalom jóléti vesztesége, ami a ki nem használt lehetőségek, a torzult jövedelem és tőkeallokáció miatt következik be. A piac hatékonysági hiánya tehát nemcsak az árupiac oldaláról okoz teljesítményhiányt (pl. monopólium), hanem a tőkepiac oldaláról is. A gazdasági fejlődés, a tőkeintenzitásnak a növekedése felerősíti a tőkepiac hatékonyságának a kérdését. A hatékonyabb tőkepiac, adott erőforrás-felhasználás és társadalmi áldozat mellett, nagyobb növekedéssel, végső soron nagyobb jóléttel és fogyasztással jár együtt.

A tulajdonosi értéket maximáló vállalat képének kialakulása nem jár együtt a piac, a piaci koordináció és önszabályozás jelentőségének a csökkenésével. Sőt differenciáltabbá válik a kép, összetettebb szerep jut az államnak, a szabályozásnak és az intézményrendszernek azért, hogy a „láthatatlan kéz” betölthesse funkcióját a piaci verseny érvényre juttatásával, a jövedelmek teljesítményhez kötésével, az erőforrások, a fejlesztési források maximális eredményt hozó allokálásával. Nem változik meg a piachoz kapcsoló-

dó örök dilemma sem: „Az, hogy az ideális verseny csupán a határra juttatja el a gazdaságot, nem pedig valamilyen társadalmilag elfogadható jóléti optimumhoz, arra emlékeztet bennünket, hogy míg a verseny ideálisan hatékony, addig az igazságosság problémáit tekintve vak.” (Samuelson – Nordhaus, 1987: 693. o.) Ez az örök dilemma párosulva a piaci anomáliákkal, párosulva az érintett csoportok eltérő prioritásával, újra és újra felveti a piac mindenhatóságának tagadását, esetleg más domináns koordinációval történő helyettesítését. A problémafelvetés jogosságát nehéz lenne vitatni, hiszen a szabályozás és kontroll nélküli piac éppen a szereplők önrdekkövetése miatt torzulásokat hoz létre. Torzulásokat az árupiacon, a pénz- és tőkepiacra, amely már elvezet a piac elégtelen hatékonyságához, akár a torzult erőforrás- és jövedelemelosztáshoz is.

Piaci hatékonyság és adóztatás

Önmagában az adózás ténye, tárgya, anyja és módja is befolyásolja a piac működését, s gazdasági, gazdálkodási változásokat eredményez. A végső fogyasztást és a vagyont terhelő adók is okoznak piaci változást, de kevésbé változtatják meg a termelést, a tényező-kombinációt. A termelésnek, a termelési tényezőknek az adóztatásával azonban megváltoznak a jövedelmezőségi viszonyok, megváltozik a termelési tényezők kereslete és kínálata, átalakul a keresleti függvény. A legkisebb változást ezen a területen a semleges adórendszer okozza. Ebben az adók miatt a termelési tényezők árarányai nem változnak meg, a tőke-munka helyettesítés feltételrendszere nem változik. Ez az adózás mintegy eltolja a koordinárendszer tengelyeit, de maguknak a termelési függvényeknek a képe nem változik meg. (A vállalati termelési függvények alakulásáról a vállalati és a társadalmi hatékonyság kontextusában lásd Boda, 2010.)

A hatékony piachoz kell az is, hogy a közös javak piaci beszerzése piakonform legyen, tehát a közbeszerzés ne zavarja a piacot, hanem kövesse annak törvényszerűségeit és az adott funkciót, feladatot a legolcsóbban teljesítő megoldást preferálja (lásd Tátrai, 2010). E téren minden anomália, deviancia piaci torzulásokhoz vezet. A közbeszerzések során a piacsértés, a korrupció, a szállítóra szabott kiírás, a gazdaságon kívüli szempontok érvényre jutása csökkenti a gazdaság hatékonyságát. Az állam- és közigazgatás, a politika, továbbá a hatalmi, döntési helyzetben lévők korrupciója nemcsak társadalmilag káros, hanem tovább rontja a piaci hatékonyságot. Ugyanilyen hatású az elköltés szakszerűtlensége, esetleges dilettantizmusa is, ami az

adott funkcióhoz az indokoltnál magasabb költséget rendel. Lackó Mária (2008) OECD-országokra kiterjedő vizsgálatai szerint a skandináv országok magas adóéke (a béreket terhelő összes adó és a szociális transzferek különbsége) alacsony korrupcióval párosul, miközben az adókiesés messze a legalacsonyabb ezen országok körében. Ehhez nyilván az is hozzájárul, hogy ezen országokban a leginkább elégedettek a „köz” szolgáltatásaival.

A piaci hatékonyság szempontjából kritikus kérdés az adózási feladat megoldása abból a szempontból is, hogy a horizontális és a vertikális igazságosságot érvényre juttassa. Fontos az, hogy horizontálisan, az egymással versenyzők a piacon ugyanolyan jövedelemnél ugyanolyan adóterhelés mellett működhessenek. Minden adózásbeli különbség az egymással versenyző vállalatok között (például vállalkozási forma alapján), vagy a munkavállalók között (például az alkalmazott, a bedolgozó egyéni vállalkozó, az EVA-s, az EKHO-s, az őstermelő) versenytorzulást eredményez. Ha az adózás gazdaságon kívüli eszközökkel előnyben részesíti egyik vagy másik piaci szereplőt, ezzel torzítja a keresletet, a jövedelmeket és az erőforrások allokációját. Ennek az eredménye a piac hatékonysághiánya lesz. Az intézményesen teremtett különbség – vagyis a horizontális adódifferenciálás – megváltoztatja a vállalati alternatívák sorrendjét, így a döntés eredménye hatékonysághiány, lemaradás a potenciáltól. A horizontálisan érvényesített különbségeknek lehetnek társadalmi előnyei, de ezeket össze kell vetni a piacnak okozott hátrányokkal, az alacsonyabb hatékonyság okozta elmaradt jövedelemmel. Ez a használdozati költsége a differenciálásnak. Következésképpen lehet az is, hogy a nemzet a gazdasági teljesítményben lemarad, s nyitott gazdaságoknál esetleg versenyhátrányba kerül, akár saját piacain is.

A hatékony piac az adóztatásban vertikálisan is inkább az egyenlőséget igényli. Minél hatékonyabb valamely vállalkozás, minél többet, minél értékesebbet teljesít egy alkalmazott, annál nagyobb jövedelmet lesz képes realizálni a hatékony piacon. Ez többletnövekedési lehetőséget (erőforrást) biztosít a vállalatnak, s többletfogyasztást, nagyobb jólétet az alkalmazottnak. A gyakorlatban az adózás vertikálisan differenciált, a nagyobb jövedelmeket nagyobb, progresszív adó terheli. Ilyenkor a társadalom a hatékonysági szempontokat alárendeli a méltányosságnak. A méltányosság szempontjait nem direkt transzferekkel (például rászorultság alapján nyújtott ingyenes juttatásokkal) biztosítják, hanem az adódifferenciálással. Ennek negatív hatását jellemzi Kerekó és P. Kiss (2008: 24. o.): „többletfeher, amit az adóknak a gazdasági viselkedést

torzító hatása okoz. Többletteher alatt azt a jóléti veszteséget értjük, amelyet az adóztatás az adóztatáson felül okoz. A többletteher magasabb adókulcsok esetében négyzetesen emelkedik. Másrészt annál nagyobb a veszteség, minél nagyobb az adóztatott termék, vagy jövedelem rugalmassága.” A hatékony piacon a többletjövedelem többletértékhez kötődik, vagyis ott kellene növelni a kibocsátást és az erőforrások felhasználását, ahol több jövedelem képződik, még akkor is, ha esetleg az adott helyen a határhatékonyság csökkenő. Ha ez nem így van, akkor az adott gazdasági szereplő visszafogja kínálatát, esetleg áttelepül más országba, ugyanúgy, mint a progresszív, a jövedelemszinttel növekvő adók rendszere esetén. A reálszféra, az adóalanyok alkalmazkodnak, érdekeik szerint optimalizálnak. A piac az adórendszerrel együtt élve majdnem hatékony lehet, a működés, az adó okozta korrigált pályán folytatódhat.

Az egyének és a vállalatnak egyaránt fel kell vállalnia az adókat. Ha ez nincs meg, akkor zavarok keletkeznek a piac működésében. Akár közvetlenül úgy, hogy torzul a verseny, akár úgy, hogy felborul a költségvetés, vagy makroszinten olyan egyensúlytalanságok lépnek fel, amelyeket a piac inflációval, zavarokkal jelez, ami korrekcióra kényszeríti a közösséget és az államot.

Az adórendszer óhatatlanul további torzulásokat okoz a piaci működésben azért is, mert az adófizetési hajlandóság nem 100%-os: létezik adócsalás, adóelkerülés, sokszor van lehetőség az adórendszer kiskapuinak kihasználására. Ez részben etikai kérdés, részben a gazdaság és az adóztatás fejlettségének a kérdése. Az etika, az adózó tudatossága és társadalmi felelőssége fontos társadalmi érték. Pusztán racionalitási alapon közelítve az etikus magatartás és jogkövetés az egyén szempontjából nem racionális (részletesebben lásd Szántó, 2010). Vannak országok, ahol az adófizetési hajlandóság, az adózási fegyelem magas, akár összehasonlítva a hasonló fejlettségű országokkal is (pl. skandináv országok kontra Olaszország). Ugyanakkor az is jellemző, hogy a kevésbé fejlett országokban az adózási fegyelem és az adóztatás technikája, behajtási módja rosszabb.

Az adócsalás, az adóelkerülés, az adóoptimalizálás lehetősége (pl. a választás a jobban vagy a kevésbé adóztatott vállalkozási forma között) egyenlőtlenségeket, torzulásokat okoz a piacon. Azért is, mert vannak etikus, jogkövető vállalkozások és egyének, valamint azért is, mert nem minden szereplőnek azonos a hozzáférési lehetősége az adócsaláshoz, az adóelkerüléshez. Így az adócsalás éppen a fair adózónak okoz hátrányt a versenyben.

Láttuk azt, hogy elvileg az adórendszer és a piac egymásmellettsége nem zárja ki a piaci hatékonyságot. Az adórendszer átváltás a gazdasági hasznok és a közös célok (értékek, preferenciák) követése között a társadalmi jólét maximalizálása érdekében. Ugyanakkor a megvalósításban szükségszerűen vannak súrlódások és lehetnek további torzulások. A politikai kínálati versenyben torzulhat a célrendszer, akár az adózás rendszerében (pl. horizontális egyenlőtlenségek kialakulása preferált adózási csoportoknál), akár az elégetlenséget kiváltó célok felvállalásában. A következő eredmény a piaci hatékonyság romlása, társadalmi szintű veszteségek. Kérdés az, hogy a mennyiség mikor csap át minőségbe? Mikor sérül, lehetetlenül el a piaci alapú működés és koordináció? Mikor módosul, esetleg differenciálódik a vállalatok célrendszere? Elvezet-e ez az elégtelen növekedéshez, a nemzetközi szinten versenyképtelen gazdasághoz?

Ezek a kérdések potenciálisan minden gazdaságban benne vannak a kialakult gazdasági-üzleti modellekben. A kérdések különböző közelítésekkel vizsgálhatók. Vizsgálható a magyarországi adóelkerülés, adócsalás és korrupció mérete, hatása a jövedelemelosztásra és a GDP-re. Magyarországon ez a leggyakoribb közelítés, lásd pl. Krekó – P. Kiss (2007, 2008), Semjén – Tóth (2001, 2009), Lackó (2006, 2008). A probléma vizsgálható a vállalatok oldaláról is. Az adócsalás és a korrupció jelenlétét vizsgálja például Belyó (2008) kérdőíves, bevalláson, véleményeken alapuló felmérésen keresztül. Ebben a felmérésben a számla nélküli értékesítés (59%-os említés) és a bejelentés nélküli (41%), illetve a ténylegesnél alacsonyabb bejelentett bérrel történő foglalkoztatás (16%) vezeti a listát. A gazdaság egészének működése, a piaci hatékonyság szempontjából nehéz egzakt módon vizsgálni azt, hogy az adócsalás hogyan hat a versengő vállalatokra, azok hatékonyságára, s magára a piacra. A következőkben egy egyszerű modell segítségével ennek a hatásnak a kimutatását kíséreltem meg.

Az adócsalás rövid távú hatása a versengő vállalatokra (számpélda)

Nehéz egzakt módon azt vizsgálni, hogy az egyes vállalatok szintjén milyen torzulásokat okoz az adórendszer, milyen mértékben képes az adócsalás a versenypozíciókat átrendezni, milyen módon befolyásolja ez a vállalati döntéseket, s ennek milyen következménye van az erőforrások elosztására, a vállalatok hatékonyságára, az erőforrások hasznosítására. A makrogazdasági teljesítménymutatók végül is e különböző hatások eredőjeként változnak az adócsalás következtében. Az egy-

VEZETÉSTUDOMÁNY

szerűség kedvéért használom az adócsalás kifejezést. Ugyanakkor a valóságban nagyon sok esetben a jogkritériumai szerint nem minden minősül adócsalásnak, ami eredményét, hatását tekintve azzal egyenértékű. Az adóoptimalizálás, vagyis például a horizontális adózási egyenlőtlenségek miatti eltérő adóterhelés a versengő vállalatoknál a piaci és társadalmi hatásait tekintve lényegében ugyanazzal az eredménnyel jár. Nagyon sokszor egy kiskapu kihasználása – ami az adóoptimalizálás egyik sajátos formája – közvetetten az adószabályok megsértésével párosul. A jogilag fedett ügyletek egy részére (például off-shore megoldások) is igaz lehet, hogy az ügyleteket a szerződők szándéka szerint megítélve sokszor tetten érhető az adóelkerülés. Az elemzésem nem etikai értékítéletet takar, hanem elsősorban a piaci hatások és következmények feltárására irányul.

A következőkben két vállalat viszonylatában, egy modellben vizsgálom meg az adócsalás legfontosabb hatásait a vállalatok szempontjából fontos teljesítménymutatók alakulásán, a kibocsátás változásán és az adóbevételek alakulásán keresztül. A modellvállalatok kialakításánál törekedtem arra, hogy tőke- és költség szerkezetük (anyag-bér arány, közvetlen-közvetett költség arány), illetve a befektetett tőke (IC, a hozamvárással rendelkező tőke) körforgása közelítsen az átlagos feldolgozóipari termelő vállalatokéhoz. A kiindulásnál mindkét vállalat azonos nagyságú, azonos hatékonyságú, vagyis azonos eredménykimutatásból és azonos tőkeszerkezetből indulunk ki. Mindig egy-egy adózásra vonatkozó döntés adott időperiódusban okozott hatásának irányát és mértékét kísérlem meg meghatározni, mindig a kiinduló állapothoz képest. Fundamentális változással (pl. termelékenység-változással) a tiszta hatások feltárása érdekében nem számolok, vagyis a versengő vállalatok termelékenysége végig azonos lesz. Emellett a kiinduló állapotban a jövedelmezőségi szintet lényegesen megemeltem, a bérterheket pedig lecsökkentettem a jellemző értékekhez képest azért, hogy legyen tér a hatások mértékének kimutatására.

A modell kiinduló állapotának legfontosabb adatait az 1. táblázat első oszlopa tartalmazza. A következő feltételeket alkalmaztam:

- A tőkeszerkezetben a D (adósság)/E (saját tőke) arány 4:6.
- A tőkeforgás Árbevétel/IC (befektetett tőke) 2.
- Az EBIT (adó és kamat előtti jövedelem) 12%-a az árbevételnek.
- Nincs infláció a két periódus között.
- Egyféle terméket gyárt mindkét vállalat, cégenként 1 000 000 darab azonos minőségű terméket

állítanak elő, 200 forintos piaci egyensúlyt tükröző termelői áron.

- A két vállalat adja az iparág 100%-át.
- A kamat 10%.
- A nyereségadó 20%, a kis adókkal (pl. iparüzési adóval) nem számolunk.
- Az áfakulcs 25%-os, s a vállalatok nettó áfabefizetők, az (árbevétel – anyagköltség) különbség után ugyanabban a periódusban befizetik az adót.
- A bérköltség aránya a kiindulásnál az árbevétel 20%-a, s ezt a gyakorlatól eltérően bontottam két részre: a nettó bér 10%, az adók és terhek szintén 10%. A későbbiekben a dolgozóknak egy darab után kifizetett nettó bér végig azonos lesz, függetlenül attól, hogy a vállalat milyen adózási magatartást tanúsít.
- A fix költség állandó, az induló árbevétel 18%-a.
- A piaci kereslet árugalmassága 1, tehát az 1%-os árváltozás a piaci kereslet egészének 1%-os ellenértékes irányú változását eredményezi.
- A cégek az indulásnál 15% tartalékkapacitással rendelkeznek.
- A vállalati teljesítmény változását a ROE (adózott eredmény/saját tőke) és a ROIC (EBIT x (1-t)/IC) mutatókkal mérjük (ahol t az adókulcs).

A modellfeltételekben alkalmazott egyszerűsítések nem befolyásolják a különböző adóstratégiák hatását, a változások irányát és arányait. A kiinduló helyzetben mindkét vállalat („A” és „B” vállalat) jogkövető, etikus magatartást tanúsít.

A modellben négy lehetséges stratégia hatásait hasonlítom össze az etikus, jogkövető magatartás eredményével. A négy eset mindegyikében legalább az egyik vállalat adócsaló. Ezt a Magyarországon két leggyakoribbnak tartott adócsalási mód kombinációjával érik el. Számla nélkül, áfa nélküli áron értékesítenek, s a valóságosnál kisebb béren jelentik be az alkalmazottakat. A számla nélküli értékesítés bevétele teljes egészében fedezi a többletbér kifizetését, abból nem marad tartalék a bérfizetés után. Az alacsonyabb bejelentett bér miatt lineárisan csökken a béreket terhelő adóknak az összege. Ezen túl azt is feltételeztem, hogy az adócsalással az árversenyben is előre akar kerülni az adócsaló, ezért az árait csökkenti. Ennek következtében a piac a kereslet árugalmasságának megfelelően nő, ami az alacsonyabb árat adó termelő értékesítését növeli. Ezen alacsonyabb ár miatt az adócsaló vevőket visz el a magasabb árral dolgozótól, a vevők váltási hajlandósága a vizsgált szűk árváltozási sávban 1%-os, vagyis 1%-kal alacsonyabb árért a vevők 1%-a lesz hajlandó váltani.

VEZETÉSTUDOMÁNY

A négy stratégia jellemzői a következők:

1. „A” vállalat annak ellenére jogkövető, s alkalmazza a fair, egyensúlyi árat, hogy „B” vállalat adót csal, és 5%-kal csökkenti a termék árát a piacon.
2. Mindkét vállalat adót csal, és az 1. esettel azonos mértékben csökkenti az árat.
3. A „B” vállalat agresszív, 10%-kal csökkenti az

árat, s 20%-kal bővíti a kapacitását (változatlan hatékonyság mellett), az „A” vállalat jogkövető, és tartja az árat.

4. Az „A” követi „B” vállalat árcsökkenését, de nem követi az adócsalásban, továbbra is etikus.

A négy stratégia modellszámításainak eredményeit az 1. táblázatban foglaltam össze.

1. táblázat

Az „A” és a „B” vállalat helyzetének és az állami bevételeknek az alakulása különböző adóstratégiák mellett

	0 változat	1. eset		2. eset		3. eset		4. eset	
	A és B váll. ugyanaz	A vállalat	B vállalat	A vállalat	B vállalat	A vállalat	B vállalat	A vállalat	B vállalat
Ár/darab	200	200	190	190	190	200	180	180	180
Értékesítés ezer db (ezer forint)	1000	950	1150	1050	1050	900	1300	1100	1100
Árbevétel	2000	1900	2070	1890	1890	1800	2210	1980	1870
Anyagköltség	1000	950	1150	1050	1050	900	1300	1100	1100
Nettó bérek	200	190	115	105	105	180	130	220	110
Bérterhek	200	190	115	105	105	180	130	220	110
Bruttó nyereség	600	570	690	630	630	540	650	440	550
Fix költség	360	360	360	360	360	360	414	360	360
EBIT	240	210	330	270	270	180	236	80	190
Kamat	40	40	40	40	40	40	48	40	40
Adó	40	34	58	46	46	28	37,6	8	30
Nettó profit	160	136	232	184	184	112	150,4	32	120
Eltérés a 0 változattól		-24	72	24	24	-48	-9,6	-128	-40
Saját tőke	600	600	600	600	600	600	720	600	600
Adósság	400	400	400	400	400	400	480	400	400
Befektetett tőke (Invested capital, IC)	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1200	1000	1000
Teljesítménymutatók									
ROIC %	19,2%	16,8%	26,4%	21,6%	21,6%	14,4%	15,7%	6,4%	15,2%
ROE %	26,7%	22,7%	38,7%	30,7%	30,7%	18,7%	20,9%	5,3%	32,0%
Állami bevételek ezer Ft									
Áfa	250	237,5	230	210	210	225	227,5	220	192,5
Bérterhek	200	190	115	105	105	180	130	220	110
Nyereségadó	40	34	58	46	46	28	37,6	8	30
Összes bevétel	490	461,5	403	361	361	433	395,1	448	332,5
Bevétel a 2 vállalatnál	980	843,5		722		828,1		780,5	
Eltérés a 0 változattól		28,5	87	129	129	57	94,9	42	157,5
Eltérés a 2 vállalatnál		115,5		258		151,9		199,5	
Változás darabban 2 váll. együtt		100		100		200		200	
Állami bevétel csökkenése %		11,79%		26,33%		15,50%		20,36%	

Az adócsaló és az etikus vállalat párharcában (1. eset) egyértelműen az adócsaló a nyertes: eredménye 45%-kal nő, miközben árbevétele legálisan alig nő, mivel eltűnik az árbevételeből a számla nélküli értékesítés 115 millió forintja, amit a minimálbér feletti többlet kifizetésére fordít. Előnyben részesül még a termékek vásárlói köre, ugyanis az etikus vásárló az alacsonyabb árral szembesül, a nem számlás vásárló (ha végső fogyasztó) esetleg ezen túl az áfát is megtakaríthatja. Az így realizált előnyök forrását részben a versenytárostól bekövetkező átcsoportosítás adja: az ő nettó profitja 15%-kal csökken, míg a tőke megtérülés (ROIC) csökkenése 2,4%-os. Az etikus vállalat ezt csak akkor tudná ellensúlyozni, ha például munkatermelékenységét megnövelné. A példában a versenytársához viszonyítva ehhez 6,3%-kal nagyobb termelékenységet kellene elérnie. A másik vesztes a „köz”, az állami bevétel. Mindkét vállalat befizetése csökken, aminek eredménye a költségvetési bevételek 11,79%-os mérséklődése. Mindez annak az eredménye, hogy a piacon termelői áron számítva kevesebb mint 3% árut számla nélkül értékesítettek. Ez rövidebb távon növeli a költségvetési hiányt, de hosszabb távon vagy kevesebbet kell szolgáltatni az államnak, vagy új adókkal kell helyettesíteni a kiesett bevételt.

A második esetben mindkét vállalatnál adót csalnak, csökkenő árak mellett növelik kibocsátásukat. Ezek eredményeként úgy nőtt 5%-kal a felhasználóknak adott termékmennyiség, hogy kevesebbet kellett érte fizetni. (Korábban kétféle terméknek a termelői ára négy milliárd forint volt, most a 2,1 millió darabért $2 \times 1,89 + 2 \times 0,105 = 3,99$ milliárd forintot fizetnek, ha az esetleges áfamegtakarítással nem is számolunk.) Ennek ellenére mindkét vállalat jövedelme nőtt 15%-kal, nőtték a teljesítménymutatók is. Ebből az következik, hogy az adócsalás teljes kára adókiesésben jelenik meg: az állami bevételek már 26,33%-kal csökkennek. Ez a mérték már igen nehezen kezelhető, pedig csak a termékek 5,26%-ánál volt számla nélküli értékesítés és a termelő dolgozók bérének 50%-a be van jelölve. Van egy rejtett kár is, amelyet a dolgozók majd később szenvednek el, ami a be nem fizetett nyugdíjjárulékából következik. Ebben az esetben nem feltétlenül kellene az árat csökkenteni. Ha nem, vagy – esetleg összejátszással – kevésbé csökkenének az árak, az csak a jövedelemátcsoportosításban okozna módosulást, a termék vásárlóitól a vállalatok és kis részben az állam felé (nyereségadó- és áfatöbblet formájában).

A harmadik esetben az etikus „A” vállalat nem csal adót, fair módon áraz, de a „B” vállalat egy agresszív árcsökkentési (-10%) és növekedési stratégiát folytat. Erőteljesen elindul tehát az etikus szereplőnek a

piacról történő kiárazása. Ennek következtében 30%-kal növekszik az adócsaló vállalatnál a kibocsátás mennyisége (10%-os az árcsökkenés miatti piacbővülés, mely teljes egészében az adócsalóhoz kerül, s 20%-os keresletnövekedést jelent számára, plusz 10% az árelőny miatt beszállítót váltó vevők kereslete.) Ehhez 20%-kal kell növelni kapacitását. (Feltételezzük, hogy ezt változatlan termelési színvonalon teszi.) Emiatt a fix költségei is növekednek, feltételezzük, hogy csak a kibocsátási többlet felével, vagyis 15%-kal. A következmény az, hogy mindkét vállalatnál romlanak az eredmények és a teljesítménymutatók. A nagyobb eredményromlás most is az etikus vállalatnál következik be. Azonban romlik az adót csaló erőforrás-felhasználásának a hatékonyságát jelző ROIC- és ROE-mutatója is. Könnyen lehet, hogy a valósághoz közeli esetben az etikus tőkehozama negatívvá válik. Ne feledjük, a példában egy extrém magas hozamból (ROE 27,8%) indultunk ki. Az egyik nyertes most is a termék felhasználója, aki a kiinduláshoz képest 130 ezer terméknek az árát takarítja meg. Kárvallott a költségvetés, hiszen növekvő gazdaság, növekvő erőforrás-felhasználás és foglalkoztatás mellett is 15,5%-kal csökken a bevétele.

A 3. esetnek két, a modelltől származó kritikus pontja is van. A 10%-os árcsökkentés mellett nem biztos, hogy tartható az etikus vállalat ártartó stratégiája. Minél nagyobb az árkülönbség, annál inkább hajlamosak a vevők a termék váltásra, aminek következménye a „B” vállalat termékei iránti nagyobb kereslet. Ha a vevők váltási hajlandósága nagyobb, vagy az „A” vállalat részben követi az árcsökkentést, akkor jó eséllyel minden szereplőnek, a vállalatoknak és az államnak is tovább romlik a pozíciója. A másik kritikus pont a fix költségek viselkedése. A kapacitás többlet növeli a fix költségeket, s valószínűleg az adminisztratív, illetve kereskedelmi dolgozók számát is. Ennek mértéke eltérő lehet. Mindkét tényező befolyásolja a „B” teljesítményét, ami szerencsés esetben akár javulhat is a kiinduló állapothoz képest. E mögött a látszólagos számszaki probléma mögött azonban egy súlyos hatékonysági kérdés is van. Meg lehet vizsgálni, hogy a teljesítményszintek tartásához mennyi lehet a növekedése a fix költségeknek. Ha a ROIC-mutatót a kiinduló 19,2%-os szinten tartanánk, akkor a megnőtt befektetett tőke (IC) miatt az EBIT-nek $(1200 \times 0,192) / (1 - 0,2) = 288$ -nak kellene lenni, ami a kiinduláshoz képest 44-gyel magasabb, és 52-vel magasabb, mint a 3. esetben kiszámított (236) érték. Ebből viszont az is következik, hogy a pótlólagos befektetések fixköltség-növelő képessége nem lehet nagyobb 2 millió forintnál $(414 - 52) = 362$, ami 2-vel több a kiindulási 360-as értéknél), s ez nyilván nem fedezi még a többletkapaci-

tás amortizációs költségét sem. Tehát az adócsaló vállalatnál is szükségszerűen bekövetkezik a hatékonyság csökkenése.

Ebből az következik, hogy nem a modellel van probléma, nem annak a kritikus pontja okoz gondot, hanem a követett stratégiával, a növekedési pályával. A csökkenő hozamú pótlólagos befektetéssel kialakított növekedési pálya jó eséllyel rontja a tulajdonosi értéket is, még akkor is, ha a kockázati (adókövetés) tényező növekedését nem vesszük figyelembe.

A 4. eset az adócsalásra adott válasz következményeit vizsgálja. Feltételezésünk szerint a „B” vállalat továbbra is adót csal, s 10%-kal csökkenti az árait, míg az „A” vállalat követi az árcsökkentésben, de eközben továbbra is etikusan viselkedik. Ebben az esetben csak a vásárlók járnak jól: 10%-kal több terméket kapnak, összességében kicsit kevesebbet, mint a kiinduló helyzetben. A vállalatok eredménye együttesen kevesebb mint a felére csökken. Az állami bevételek hiánya 20% fölötti. A vállalatok oldaláról nyilván van az adócsalásnak és az árcsökkentésnek egy határa. Az adócsaló szempontjából vizsgálva a modellből az következik, hogy körülbelül 7%-os árcsökkenés és a nettó bérek 50%-ának megfelelő számla nélküli értékesítés mellett már nem romlik a kiinduló helyzethez képest a pozíciója. Eközben az etikus „A” vállalat eredménye kevesebb mint a felére esik, és az állami bevétel több mint 17%-kal csökken. Az etikus vállalat – ha még nem is árazódott ki a piacról – már nem egy fenntartható pályán halad. Racionálisan pótló beruházást sem hajthat végre, maximum a kilépési korlátok miatt folytatja működését. Esetleges kiesése a költségvetési bevételek drámai csökkenésével járna.

Úgy tűnik tehát, hogy „a fogd a pénzt és fuss” esetét kivéve, nem érdemes minden határon túl adót csalni, az nemcsak az etikus vállalatnak, hanem az adócsalónak is hátrányos. Az adócsalás gazdasági „optimumát” a vállalat szempontjából több tényező befolyásolja:

- A számla nélküli értékesítés lehetősége és kockázata: minél nagyobb a lehetőség (nem mindenki fér hozzá az adócsaláshoz), annál inkább megéri a csalónak. Ha nem fordítják a szürkebérezésre, akkor ez közvetlenül felhasználható a személyes (tulajdonosi) fogyasztásra, a cég fejlesztésére is. Ilyenkor szükségszerűen megnő az egyébként esetleges minimálbéren adózó tulajdonosnak a tulajdonosi kölcsöne a cégben. De ez a forrása legtöbbször esetben a korrupciónak is. Ennek korlátot csak a lebukás kockázata állíthat.
- Az adócsalás költsége: mennyi áldozattal, engedménnyel, árcsökkentéssel kell ellensúlyozni a

számla nélküli értékesítést. Ez újraosztja az adócsalás hasznát.

- A piacon térnyerést szolgáló árcsökkentés használata: a kereslet árugalmassága meghatározza mennyiben teljesülnek a cég növekedési céljai. Ennek eredménye függ attól, hogy milyen a költségfüggvény, mennyi a fix és a változó költségek aránya.
- Az adócsaló teljesítményszintje a piaci standardokhoz képest: a tőkehatékonysági, illetve termelékenységi hátrányt ellensúlyozhatja az adócsalás. Lehet sikeres a cég alacsonyabb hatékonyság ellenére, de lehet olyan hatékonysági hátrány, amely már nem ellensúlyozható adócsalással. Adott szintű adócsalásnál a társadalmi kár lényegében ugyanaz, miközben a hatékonysági hátrányban dolgozó cég haszna alacsonyabb, s összességében a gazdaságban csökken az erőforrások felhasználásának a hatékonysága.

A modell alapján az adócsalás összesített hatását több tényező eredőjeként lehet megbecsülni. Minden esetben vannak előnyök a vásárlók, a felhasználók oldalán. A vállalatok oldalán előnyök és hátrányok is lehetnek. Nincs olyan eset, amikor egy integrált piacon az etikus vállalat ne szenvedne el veszteséget, ha van szignifikáns adócsaló szereplő a piacon. Az adócsaló javára többnyire van jövedelemátcsoportosítás, de a jövedelem úgy is nőhet, hogy csökken a hatékonyság, s tulajdonosi értékrombolás következik be. Biztos vesztes az állam és a köz költségvetése, az adócsalásnál csökkennek a bevételek. Ezt az egyenletet befolyásolja az adóellenőrzés, amely büntetésekkel, bírságokkal képes a korrekcióra.

Az összesített hatást kiegészítik közvetett hatások. Ide tartozik az erőforrások hasznosítási hatékonyságának a romlása, a jövedelemelosztás torzulása, az etikus vállalatok növekedésének korlátozottsága. Ide tartozik a fogyasztási szerkezet (nem szándékolt) módosulása, eltérése a hatékony piacból következő struktúrától, ami megint csak torzítja az erőforrások elosztását. Ehhez járul rejtett hatásként a foglalkoztatottak öngondoskodásának az elmaradása, a potenciális nyugdíjak lecsökkenése, a jövőbeni gondoskodás igényének a megteremtése. Ennek további következménye a megtakarítások csökkenése is, ami megint csak csökkenti az egész gazdaság potenciálját, növekedési forrásait.

A modellben követett vállalati magatartáskombinációk bármelyikének a működőképessége megkérdőjeleződik akkor, ha ez a vállalati magatartás kiterjedt, tartós, jelentős vagy domináns jellemzője lesz a gazdaságnak. Láttuk a mértékeket (számla nélküli forgalom

aránya, adóelkerülő bérfizetés aránya), s látható, hogy a szektor, s így a gazdaság jellemzőinek megváltozásához nem kell, hogy többségben legyenek az adócsalók. Ráadásul az adócsalás közvetett hatásaként jelentkeznek az is, hogy a költségvetés helyzetének a romlása, az adóelmaradások miatti deficit állandó adórendszerbeli változásokat indukál. Ez nemcsak növeli az adórátákat és ezzel a vállalatok közötti különbségeket, hanem rontja a gazdálkodás kiszámíthatóságát, stabilitását és növeli a kockázatát is.

Hatékony vállalat

A hatékony piac ösztönzi, kikényszeríti a hatékonyabb vállalatot. A hatékony adózás növeli a társadalmi jólétet, de gyengíti a piac hatékonyságát, ezzel korrigálja az erőforrások elosztását, de továbbra is ösztönzi a vállalati versenyt és a hatékony megoldások keresését. Az adózás konkrét rendszerében a kormányzatnak van választási lehetősége, s a választása befolyásolja az adórendszer torzító hatását. Annál nagyobb a torzítás, minél nagyobb a horizontális és vertikális egyenlőtlenség a piacon versengő szereplők között jövedelmeik adóztatásában.

Az adóztatás együtt jár az adócsalással, adóelkerüléssel. Még a társadalmilag optimális szabályozás mellett is van adócsalás, ami további torzítást visz a piaci szereplők versenyébe. Az adóráták mértéke, a túlzott adóztatás nemcsak növeli a piactorzító hatást, hanem nemzetközi versenyképességi hátrányt is okoz, s így hosszú távon a társadalmi jólétet is veszélyezteti. Az adóztatásban és az adók felhasználásában a közmegegyezés hiánya is növeli az adócsalást, ami könnyen párosul növekvő korrupcióval.

A korrupció vállalkozásokra gyakorolt hatása nem különbözik lényegesen az öncélú adócsalásétól. A korrupcióhoz sokszor nyomon nem követhető forrás szükséges. A korrupció eredménye a drágább (köz)beszerzés, a verseny hatásának kizárása. Ha ez az állami funkciókhoz kapcsolódó beszerzéseknél valósul meg, akkor hosszabb távon mindenképpen az adóráták növeléséhez és a nyújtott állami szolgáltatásokkal szembeni elégedetlenséghez vezet. Mindkettő növeli az adócsalás esélyét és hasznát. Ráadásul az adóigazgatás, az adóellenőrzés is könnyen gyengülhet, hisz nehéz a „klienseket” ellenőrizni, s ez általában elvezet az adókövetés csökkenéséhez is.

Ennek végső eredménye a piaci viszonyok, a piaci verseny és az erőforrás-elosztás jelentős torzulása, összességében az erőforrások hasznosításának, hatékonyságának a csökkenése, tehát az egyenlőtlenségek kialakulása. Ez erősíti a rejtett gazdaság térnyerését,

növekedését. Mindezek következményét jól jellemzi a Semjén – Tóth szerzőpáros: „A rejtett gazdaság legnagyobb hátrányának viszont általában azt tartják, hogy többnyire illegálisan működik, tolerálása aláássa az adózási fegyelmet, térnyerése akár a gazdaság, a törvényesség és a társadalmi rend teljes összeomlásához vezethet.” (Semjén – Tóth, 2001: 16. o.)

A vállalatok oldaláról közelítve ezt a problémakört igen differenciált kép bontakozik ki. Önmagában a semleges adózás egy zárt piacon nem tesz mást, mint módosítja a költségfüggvényeket és a keresleti függvényt. Az adózás egyenlőtlenségei (horizontális és vertikális) már sokkal inkább idegenek a vállalati rendszertől, egyenértékűek azzal, mintha a társadalom büntetné az olimpiai bajnokot a mindenkit megelőző sikerért. A horizontális és vertikális egyenlőtlenség ugyanezt teszi a vállalatokkal. Gazdaságilag nem racionális különbségeket tesz a vállalatok között, torzítja az erőforrás-elosztást, s ezzel rontja a hatékonyságukat, aláássa az adózási fegyelmet. Ez akkor is így van, ha a rendszer a társadalom értékítélete szerint humánus, s jólétet növel. A vállalat ettől még értékmaximáló módon működhet, bár a nagyobb adó és a kisebb jövedelem miatt csökken a vállalat értéke. Nem módosul ugyan a vállalatok előtt álló fejlesztési döntési alternatívák sorrendje, vagyis a piac teremtette iránytű működik, de módosul az elérhető hozam. Ez nyitott gazdaságban már versenyképességi hátrányokat okozhat a belső piacon is, miközben ösztönzi a befektetések külföldi megvalósítását.

Az adócsalás, az adóelkerülés és a korrupció exponenciálisan felerősíti a negatív hatásokat, következményeket. A piaci koordináció gyengül, a piactól és a társadalom értékeitől, etikájától is idegen jövedelemátcsoportosítás jelenik meg. Egyenlőtlenségeket szül a teherviselésben, megjelennek a potyautasok, nőnek a feszültségek. Tovább nőnek az ellentmondások az elfogadott társadalmi értékek, a humánus célok és azok megvalósításának szintje, színvonala között. Nő az elégedetlenség, nő az adó, nő az adócsalási hajlandóság, ezzel tovább nő a feszültség, és folytathatnánk.

Ebben a környezetben a vállalatok eredményessége és valós hatékonysága elválik egymástól. A sikert nem, vagy nemcsak az erőforrásoknak a jobb hasznosítása adja, hanem az adócsalás (a korrupcióval szerzett megrendelés). Az etikus szereplő hátrányban van. Ráadásul a különböző szereplők eltérő mértékben férnek hozzá az adócsaláshoz. Egyesek olyan piacon működnek, ahol ez nem lehetséges, esetleg azért, mert etikus piacra exportálnak, vagy eltérő mértékben hajlandók adót csalni, s ez további differenciákat okoz. Mégis lehet-e ennek a folyamatnak vége? A határt részben a piac (a kereslet,

az erőforrások, a megtakarítási hajlandóság stb.) szabja meg: a versenyző vállalatok mindegyike veszíthet, s ez korlátot állít. Részben a szabályozás is segít ebben, mivel az adóellenőrzés is korlátozó: a lebukás valószínűségével és ennek költségével is kell kalkulálni, s ez lehet egy visszatartó erő. Ugyanakkor a fertőzött, korrump, adócsaló környezet átalakíthatja a vállalatok üzleti modelljét (lásd Könczöl, 2010), kialakulhat egy olyan állapot, amikor az etikus már nem működőképes, ahol csak az maradhat meg, aki adót csal, aki korrump vagy korrumpál. Vannak jelek erre is Magyarországon. Ez azonban nem cáfolja a következtetéseinket: ettől még elégtelen lesz a hatékonysága e vállalatoknak, erőforrás-pazarlók lesznek, a nemzetközi versenyben többnyire vesztenek, de veszíthetnek a hazai piacon is.

Az adócsalás befolyásolja a vállalatok értékmaximálását és értékét. Helyzetüktől és választott stratégiáuktól is függ a mérték, de ez minden vállalatra igaz. Az etikus vállalat értéke csökken, mert kevesebb lesz az eredménye és ugyanakkor nő a környezeti kockázata. Nő a specifikus, nem diverzifikálható kockázat, mert az most már nemcsak a piactól, a piacon megjelenő újdonságoktól függ, hanem attól is, hogy mit tesz az adócsaló versenytárs, illetve hogyan reagálnak erre az iparág szereplői. (A mások normasértéseire adott lehetséges reakciókról és a vállalati hatékonyságra gyakorolt következményeiről lásd Wimmer, 2010.) A reakciók még annyira sem kiszámíthatóak, mint a piac kockázata, s ez a többletkockázat hozamlevárási többlettel jár, vagyis adott jövedelemtermelő képesség mellett csökken a vállalat értéke. Ráadásul megnő a politikai kockázat: az adócsalás és a korrupció okozta feszültségek a szabályozás és az adózás bizonytalanságával is együtt járnak, s ez egy további kockázati tényező. Így az adott országban egyre kevesebb lesz a befektetés, hisz ugyanaz a beruházás ugyanazzal a műszaki és hatékonysági eredménnyel, akár azonos adórátá mellett is nagyobb értéket teremt a hatékonyabb piacú, kevésbé adócsaló, s ezért kisebb kockázatú országban.

Az adócsaló vállalat értéke is változik (ha egyáltalán fennmarad az adócsalás után). Talán nem véletlen az, hogy bizonytalan etikájú országokban a külföldi befektetők sokkal inkább preferálják az eszközalapú cégvásárlást, s eszközérték fölött csak a piacért fizetnek. A tulajdonosnak, ha racionálisan gondolkodik, akkor számolnia kell az adókockázattal is. Ezt a lebukás valószínűsége, az adóellenőrök korrupciós szintje, az igazságszolgáltatás és a büntetési mérték befolyásolja. Tehát az adócsalással növelt profit könnyen vezet a cégérték csökkenéséhez.

Megvan a veszély az adócsalásból származó probléma eskalálódására, akár az összeomlásra is. A 2009-es

év egyik újsághíre szerint egy vállalkozó – a leginkább fertőzött építőiparban – egymaga több mint 380 céget vitt csődbe, nyilván jelentős tartozással a partnerek és az állam felé. Magyarországon az építőiparban tízszer annyi cég van, mint Ausztriában, ami az olcsó, adókerülő foglalkoztatásnak is az eredménye. Egy másik hír: egy Heves megyei falu egy kis családi házába 480-nál több cég van bejelentve, közös sajátosságuk az, hogy mindegyik felszámolás alatt áll. Ehhez nyilván kell a korrupció, a rossz szabályozás, az államigazgatási tehetetlenség. Az így kialakuló gazdasági modell már kívül van a jelenlegi vizsgálódásaink körén, ezek a példák már inkább a büntető, mint a szabályozó törvények hatálya alá tartoznak.

A túlzott állami dominancia, a korrupció, az adórendszer, az adóelkerülés, az adócsalás következményei könnyen vezetnek „piaci zavarokhoz”, a piaci koordináció elégtelenségét hangsúlyozó vélemények kialakulásához. Ez alapot ad a politika szereplőinek dominanciájához, a klientúra kialakulásához. Ennek eredményét jól jellemzi Sajó (1998): „Az elit patrónusként lép fel, patrónusként gyakorol uralmat. Abban érdekelt, hogy döntéshozatali lehetőségét monopóliumként őrizhesse meg. A monopóliumörzés akkor sikeres, ha a patrónusok klienshálózatai befonják az állam gépezetét. Ennek akkor van értelme, ha az állam marad az erőforrások meghatározó elosztója. Ez a stratégia akkor sikeres, ha az államnak nincsenek valódi versenytársai.” (Sajó, 1998) A piaci koordináció háttérbe szorulása nyilvánvalóan érinti a politikai rendszert, a demokratikus berendezkedést, s annak működési minőségét. Így a gazdasági hatékonysági hiány könnyen vezethet a demokrácia korlátozásához, hiányosságaihoz is. Így a gazdaság hatékonysághiánya és az állam hatékonysághiánya szervesen összekapcsolódik, ugyan „nem az állam okozza az egyes életterületeken tapasztalt zavarokat, alacsony hatékonyságot, hanem az állam is szerves része az alacsony hatékonyságú működésnek” (Sajó, 2005: 694. o.). A kérdés tehát nem a piac vagy állam. A kérdés inkább az arányuk, a piac szükséges és elengedhetetlen szabályozása és az állam önkorlátozása, a piaci hatékonyság érvényesülésének biztosítása. Ez az, ami napjainkban új választ, új megoldásokat igényel.

Ma Magyarországon egy jelentős adócsalással és közepes korrupcióval jellemezhető gazdasági modell működik. Minden vállalatnak (csakúgy, mint az egyéneknek) választania kell egy stratégiát válaszul az adócsalás megjelenésére. Választhat szigetstratégiát: megpróbál etikus lenni, felvállalja a következményeket, és/vagy – ha tud – elmozdul külső piacok felé, exportál vagy külföldön is termel (vagy az egyén ott vállal munkát). Választhatja az adócsalást, ebben meg-

próbál élenjárni. Vállalhatja a versenytársakat követő stratégiát is. Választhatja a „kicsit követem” stratégiát, remélve, hogy vége lesz, vagy kényszervállalkozóvá válik, vagyis megél, s vállalkozóként feladja növekedési, profitmaximáló céljait, várja a bezárást. E lehetséges stratégiák nyomán a vállalatok többsége könnyen a fogolydilemma közepében találja magát, ahol a lehetséges alternatívák közül hosszabb távon mégiscsak az önérdékkövető, etikus profitmaximáló magatartás adja az együttesen legjobb eredményt. Választhatnak a piac és a piac között, de ha már piac, akkor az legyen (majdnem) hatékony, s ez kell a hatékony vállalathoz is.

Felhasznált irodalom

- Agrawal, R. et al. (1996): Capital Productivity: Why the US leads and why it matters. McKinsey Quarterly, 3. sz.
- Belyó P. (2008): A rejtett gazdaság nagysága és jellemzői. Statisztikai Szemle, 86. évf. 2 sz. 113–137. o.
- Belyó P. (2008): A vállalkozások és a rejtett gazdaság. Ecostat, Budapest
- Boda Gy. (2010): Hatékony vállalat, hatékony társadalom. Vezetéstudomány, XLI. évf. 7–8. sz. 77–89. o.
- Brealey, R.A. – Myers, S.C. (2005): Modern vállalati pénzügyek. Panem, Budapest
- Erős A. (2008): Az adóstruktúra hatása a gazdasági növekedés hosszú távú ütemére. Pénzügyi Szemle, 53. évf. 3. sz. 451–464. o.
- Kazainé Ónodi A. (2009): Az értékközpontú vállalatvezetést vizsgáló teljesítménymérési rendszer. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástani Doktori Iskola
- Koller, T. – Goedhart, M. – Wessels, D. (2005): Valuation: Measuring and Managing the Value of Companies, 4th edition. Wiley, Cheltenham

- Kornai J. (2008): A kapitalizmus néhány rendszerspecifikus vonása. Közgazdasági Szemle, LV. évfolyam 5. sz. 377–394. o.
- Könczöl E. (2010): Üzleti modellek a piaci változások tükrében. Vezetéstudomány, XLI. évf. 7–8. sz. 25–32. o.
- Krekó J. – P. Kiss G. (2007): Adóelkerülés és a magyar adórendszer MNB-tanulmányok 65.
- Krekó J. – P. Kiss G. (2008): Adókerülés és adóváltoztatások Magyarországon. MNB Szemle, 2008. április, 24–33. o.
- Lackó M. (2006): Az adóráták és a korrupció hatása a munkapiacra. Keresztmetszeti elemzés az OECD-országokban. Közgazdasági Szemle, LIII. évf. 11. sz. 961–985. o.
- Lackó M. (2008): Az adóráták és a korrupció hatása az adóbevételekre – nemzetközi összehasonlítás, OECD-országok, 2000–2004. MTA KTI műhelytanulmányok, 2008/8.
- Sajó A. (1998): A jogállam és az ő megrontása. Beszélő, 3. évf. 7–8. sz. 38–50. o.
- Sajó A. (2008): Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. Közgazdasági Szemle, LV. évf. 7–8. sz. 690–711. o.
- Samuelson, P.A. – Nordhaus, W.D. (1987): Közgazdaságtan. KJK., Budapest
- Semjén A. – Tóth I. J. (szerk, 2009): Rejtett gazdaság. MTA KTI, Budapest
- Semjén A. – Szántó Z. – Tóth I. J. (2001): Adócsalás és adóigazgatás. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközp.
- Szántó R. (2010): A tisztességes piaci magatartás kockázatai. Vezetéstudomány, XLI. évf. 7–8. sz. 51–59. o.
- Tátrai T. (2010): A közbeszerzés jogi és hatékonysági aspektusai. Vezetéstudomány, XLI. évf. 7–8. sz. 68–76. o.
- Wimmer Á. (2010): A piaci normák sérülése, üzleti döntések és a vállalati hatékonyság. Vezetéstudomány, XLI. évf. 7–8. sz. 16–24. o.